

God Talk between Beat and Silence

Presentatie van een PhD-project over *youth worship* in protestantse contexten

Ronelle Sonnenberg & Marcel Barnard

Introductie

Jongeren die expressief springen op een stevige *beat* tijdens het Flevo Festival, groepjes jongeren die afreizen naar de Wereldjongerendagen of de EO-Jongerendag, jongeren die rust en bezinning in Taizé zoeken, een jeugddienst-commissie die een jongerendienst rond een origineel thema organiseert, een jongerenband die zich in een jongerenviering laat horen – het zijn enkele van de kleuren op het bonte palet van jongerenvieringen of *youth worship*.

Aan het Onderzoekscentrum voor Jeugd, Kerk en Cultuur (OJKC) van de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) wordt onderzoek verricht naar deze vieringen en meer in het bijzonder naar de participatie aan en toe-eigening van liturgie door adolescenten. ‘Interactie’ en ‘communicatie met anderen en met God’ blijken voor hen in dit verband belangrijke betekenissen te zijn. In een slotfase van het onderzoek zal deze *God talk* in gesprek worden gebracht met gangbare theologische discourses ten aanzien van de interactie en communicatie tussen God en mens. In de afgelopen periode werd exploratief onderzoek verricht, en op grond daarvan is een onderzoeksdesign ontwikkeld voor vervolgonderzoek. In dit artikel presenteren we globaal de resultaten van het exploratieve onderzoek en een schets van het beoogde vervolgonderzoek.

De eerste paragraaf van dit artikel bespreekt een basale begripsbepaling: met welke noties duiden we het onderzoeksdomein aan? (1) Daarna geven we een korte beschrijving van het veld en verkennen we de status quaestionis met betrekking tot het onderzoek naar jongerenvieringen (2). Vervolgens gaan we nader in op specifiekere aspecten van het onderzoeksdomein (3). In een volgende paragraaf beschrijven we enkele resultaten van het zojuist afgesloten exploratieve onderzoek in enkele jongerenvieringen (4). Vervolgens beschrijven we de onderzoeksdoelen (5) en -vragen (6). Tenslotte gaan we kort in op de methode en inbedding van het onderzoek (7).

1. Terminologie: *Youth worship services, youth events, youth worship*

Lokale gemeenten gebruiken verschillende aanduidingen voor een dienst voor, met en door jongeren: jeugddienst of jongerenviering, jeugdkerk, brunchdienst,

appèldienst, themadienst, of een meer specifieke naam als Hemels Gelag. Deze bonte verzameling van namen weerspiegelt theologische en sociologische aspecten van de context waarin de diensten met, door en voor jongeren plaatsvinden. De aanduiding van de jongerenviering is een richtingwijzer voor de dominante opvattingen achter een bepaalde viering. Zo wordt soms bijvoorbeeld expliciet gezocht naar een term die minder ‘kerksfeer’ oproept. Een respondent uit een Jeugdkerk, die overigens sterk op haar retour was, zei:

Met de naam jeugdkerk hebben we geworsteld. Men moet wel weten dat het iets met geloof te maken heeft. Het woord kerk is wel een drempel; ‘ik krijg mijn vrienden niet naar de kerk’ (...) Maar we noemen het kerk, omdat we geen beter alternatief kunnen vinden. Jongeren moeten zich ook niet bekocht voelen als ze komen. (...) Zelf spreek ik liever van *event*.¹

In sommige gevallen is de term *worship* toereikend, maar door de context van aanbidding die deze oproept, ook weer niet overal. Het begrip komt wel steeds meer in zwang onder invloed van de Angelsaksische theologie en door het gebruik dat ervan gemaakt wordt in *evangelical* kringen. In aansluiting bij internationaal onderzoek hanteren we in dit artikel een Engelse terminologie. Lokale jongerenvieringen en jeugddiensten duiden we aan met *youth worship services*, translokale happenings met *youth events*. Het gehele palet van *youth worship services* en *youth events* duiden we aan als *youth worship*.

2. *Mapping the field*, status quaestionis

In de achter ons liggende exploratieve fase van het onderzoek zijn wij begonnen bij de lokale kerkelijke jongerenviering. Veel kerken besteden energie, tijd en geld aan de organisatie van jongerenvieringen. Op allerlei fronten wordt geprobeerd een creatieve slag te slaan: toneelstukjes en filmpjes, inspirerende gasten, goede voorbeelden in de preek, uitdagende thema’s, passende muziek, goed getimed stilletjes. Er wordt in meer of mindere mate geëxperimenteerd. Een jongerenviering heeft stevast een thema. Een thematische opzet biedt houvast en een focus aan de organisatoren en participanten en construeert eenheid in de viering. Veelal helpen jongeren de vieringen voorbereiden. Zo wordt in de rituele vormgeving geprobeerd aan te sluiten bij de jongeren in vorm, taal en muziek, om zo ruimtes te creëren waarin ze op zoek kunnen naar verdieping, waarin ze uitdrukking kunnen geven aan hun geloof, en waarin ze ‘supporters’, ‘medestrijders’ en ‘medeheiligen’ (sic!) treffen. Men beoogt met deze ruimtes de communicatie tussen God en adolescenten te stimuleren. Voor veel gemeentes is dit een spannend en vaak ook moeizaam ondernemen.

¹ Interview 27-04-07 met een participant in de voorbereidingscommissie van de jeugdkerk H.

In de explorerende fase van ons onderzoek hebben we ons hoofdzakelijk gericht op *youth worship services* in de Protestantse Kerk in Nederland. Maar al snel werd duidelijk dat deze vieringen gepositioneerd zijn in een netwerk van *worship* op lokaal en translokaal niveau en dat zij ook in de context van dat netwerk onderzocht moeten worden. Dit netwerk duiden wij, zoals gezegd, aan met *youth worship*. De organisatoren van deze translokale *events* en festivals zijn organisaties als de Jongeren Organisatie Protestantse Kerk (JOP), de Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond (HGJB), Youth for Christ (YfC) en de Evangelische Omroep (EO). Het gaat om *events* die binnen een brede opvatting van liturgie zoals die in de Nederlandse liturgiewetenschappelijke onderzoeksprogramma's wordt gebruikt, als liturgie onderzocht kunnen worden. Wij beschouwen *youth worship* dus als een specifiek christelijke rite of als een specifiek christelijk *ritualizing*;² als een min of meer samenhangend geheel van symbolen, symbooltaal en symboolhandelingen zoals die worden uitgevoerd in een al dan niet incidentele geloofsgemeenschap.

Een voorbeeld van een *youth event* waar in een incidentele geloofsgemeenschap symbolen en symboolhandelingen worden uitgevoerd, gecentreerd rond een kort en krachtig thema, is de EO-Jongerendag 2008. 'Waar ben jij ondersteboven van?' is de vraag die bij herhaling op de website van de EO-Jongerendag gesteld wordt. Zo wordt het thema 'Ondersteboven' geïntroduceerd: 'Denk jij wel eens dat je niet bijzonder genoeg bent of dat God heel ver weg is? Bedenk dan dat God ondersteboven is van jou. Hij is helemaal stapelgek op je en zijn liefde voor je is enorm!'³

Onze eerste indruk is dat de jongeren die op deze dag naar het Gelredome komen verschillende kerkelijke achtergronden hebben: rooms-katholiek, vrijgemaakt gereformeerd, behorend bij de Protestantse Kerk in Nederland, of ook bij een van de vrije kerken. Wat zij zoeken is sfeer, ontmoeting, *fun* en *faith*. De combinatie van de laatste twee noties staat wel in tegenspraak met althans de algemene opvatting over wat protestantse liturgie is. Zij blijken in de onderzochte vormen van liturgie voor de respondenten evenwel onlosmakelijk bij elkaar te horen en elkaar te doordringen: geloof wordt gegenereerd en toegeëigend door middel van *fun*. Wij vertalen beide noties als 'geloofspret'.

Een eerste exploratie van het veld van jongerenvieringen bevestigt het bestaan van nieuwe, aan de contemporaine cultuur aangepaste typen van liturgie. In de kerkelijke praktijk en in de wetenschap bestaat er overeenstemming over dat jongeren zelf om dergelijke nieuwe vormen van ritualiteit vragen.⁴ In een elektronisch, postchristelijk tijdperk vormen en beïnvloeden 'duizenden experts' *youth worship*.

² R. GRIMES: *Deeply into the Bone. Reinventing Rites of Passage* (Los Angeles / London 2000, 2002) 29.

³ www.waarbenjijonderstebovenvan.nl (geraadpleegd 13-06-08).

⁴ Zie bijvoorbeeld P. POST: 'Re-inventing liturgical music', in M. HOONDEERT et al. (red.): *Door mensen gezongen. Liturgische muziek in portretten* (Kampen 2005) 307-309.

2.1. Status quaestionis

Post spreekt over een ‘evenementalisering’ van liturgie.⁵ Hij betreft dit hoofdzakelijk op vieringen gericht op *rites de passage*, maar geeft aan dat deze lijn zich ook in ‘gewone’ vieringen lijkt voor te zetten, want ook die krijgen meer of minder het karakter van een *event*. Van *youth worship* in het algemeen, dus zowel *youth worship services* als *youth events*, zou men in ieder geval kunnen zeggen dat ‘evenementalisering’ kenmerkend is. Sample beschrijft de samenhang tussen de elektronische cultuur en *spectacles* en hij onderscheidt vijf kenmerken van *spectacle worship* die we hier in het kort weergeven.⁶ *Spectacles* zijn *performances* waarin beeld, *sound* en visualisatie convergeren. In deze convergentie ontstaat een esthetisch kennen (1) en aan deze cognitieve dynamiek ontlene jongeren een identiteit (2). *Spectacles* genereren tevens (emotionele) binding (3) en zijn de ritualisering of *enactment* van het moderne leven (4). *Spectacles* genereren bovendien (*lifestyle*) *commitments* en overtuigingen (5).

In een onderzoek dat Scharnberg en Ziebertz⁷ in opdracht van de Duitse bisschoppenconferentie hebben uitgevoerd met het oog op de Wereldjongerendag in Keulen, onderscheiden zij verschillende kenmerken van (religieuze) *events*: een *event* creëert een definitie van de werkelijkheid waarin de deelnemers worden meegenomen (1); het biedt een posttraditionele vorm van gemeenschap, waarmee wordt bedoeld dat mensen zich tijdelijk committeren aan een *scene* met een bepaalde leefstijl (2); een *event* wordt begeleid door tekenen en symbolen die *belonging* uitdrukken, het gevoel ‘erbij te horen’ (3). Een aantal van deze aspecten kwamen we in andere bewoordingen ook tegen bij Sample. Sample spreekt over het moderne leven, over emotionele binding en *lifestyle commitments*. Scharnberg en Ziebertz spreken over *scene* met bepaalde levensstijl en over erbij horen. Scharnberg en Ziebertz onderscheiden daarnaast nog een drietal andere aspecten van (religieuze) *events*: deelnemers zelf belichamen een *event* naar buiten toe (4); het unieke karakter draagt eraan bij dat de deelnemers zichzelf als uniek beleven (5) en het verlangen iets te beleven is de motivatie van deelnemers, terwijl het verkopen of propaganderen de motivatie is van organisatoren (6).⁸ Zowel Sample als Scharnberg en Ziebertz relateren de *spectacles* en *events* ook aan de identiteit van de deelnemers; deze wordt ontleend aan de cognitieve dynamiek van het esthetisch kennen, respectievelijk aan het unieke karakter van het *event*.

⁵ POST: ‘Re-inventing liturgical music’ 312.

⁶ T. SAMPLE: *The spectacle of worship in a wired World. Electronic culture and the gathered people of God* (Nashville 1998) 83-85.

⁷ Geciteerd door C. DE GROOT: ‘Fluide vormen van kerk zijn’, in R. BROUWER et al. (red.): *Levend Lichaam. Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland* (Kampen 2007) 245-246; C. SCHARNBERG & H.G. ZIEBERTZ: *Weltjugendtag 2002 Forschungsbericht zur Fragebogenuntersuchung* (Würzburg 2002).

⁸ DE GROOT: ‘Fluide vormen van kerk zijn’ 245-246.

Deze *spectacles* of *events* hebben kenmerken die overeenkomen met wat in veel onderzoeken kwaliteiten van een *liquid society* of netwerksamenleving worden genoemd: een fluïde, vloeibare samenleving waar niets geheel vast ligt.⁹ Er ontstaan veel momentane gemeenschappen waarin de individuele keuze om te participeren primair is. De kerk als netwerk of *liquid church* is een exponent van de contemporaine *liquid modernity*. Tegenover een *liquid modernity* staat een *solid modernity*: een massief bouwwerk waar ‘vaste’ structuren ordening brengen. Een exponent van een *solid modernity* is een *solid church*: een lokale, afgebakende, als vereniging georganiseerde gemeente die op vaste tijden bij elkaar komt om samen hetzelfde te doen volgens vaste, uniforme patronen. De Groot benadrukt dat beide vormen van kerkzijn niet tegen elkaar uit gespeeld moeten worden. Fluïde vormen van kerkzijn zouden er niet zijn zonder solide organisaties, geldstromen en bestaande of nieuw gevormde infrastructuren.¹⁰

Voor het onderzoek *God Talk between Beat and Silence* is het relevant om in aansluiting bij de genoemde onderzoeken tenminste op een aantal van de onderscheiden kenmerken van *spectacle worship* en *liquid church* verder te reflecteren in relatie tot participatie en het proces van toe-eigening van jongeren in *youth worship*. Voordat we relevante aspecten van *youth worship* uit ons vooronderzoek beschrijven, lichten we eerst een aantal specifieke aspecten van de onderzoeksdomeinen toe.

3. Specifieke aspecten van de onderzoeksdomeinen

In de kerkelijke praktijk en wetenschap bestaat een vrij breed gedeelde overtuiging dat liturgische activiteiten een dubbele werking hebben. Enerzijds produceren ze geloofservaringen, ze vormen en onderhouden geloof. Anderzijds zijn het ook expressies en producten van geloof, ze zijn concrete gestalten van geloof.¹¹

⁹ Toonaangevend hierin zijn: M. CASTELLS: *The rise of the network society* I (Cambridge / Oxford 1996); Z. BAUMAN: *Liquid Modernity* (Cambridge 2000); J. VAN DIJK: *The Network Society. Social aspects of new media* (London 1999, 2006) waaraan wordt gerefereerd in M. BARNARD: *Liturgie voorbij de Liturgische Beweging. Over ‘Praise and Worship’, Thomasvieringen, kerkdiensten in migrantenkerken en ritualiteit op het internet* (Zoetermeer 2006) 46.

¹⁰ DE GROOT: ‘Fluïde vormen van kerk zijn’ 268.

¹¹ R. RAPPAPORT: *Ritual and Religion in the making of humanity* (Cambridge 1999) 9-11. Rappaport spreekt over ‘The Great Inversion’, dat wil zeggen dat de werkelijkheid die wordt vormgegeven niet alleen product is (van een taalhandeling), maar ook een werkelijkheid wordt die zelf produceert; M. BARNARD: ‘Naar een nieuwe protestantse avondmaalstheologie. Een reconstructie aan de hand van Rappaports *great inversion*’ in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 23 (2007) 7-23; D. SMALL: ‘A Church of Word and Sacrament’, in L. VISCHER (ed.): *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present* (Cambridge 2003) 317; F.G. IMMINK: *Geleefd geloof: Een praktisch-theologische reconstructie* (Zoetermeer 2003) 122.

In het onderzoek *God Talk between Beat and Silence* onderzoeken we de relatie tussen *youth worship* en geloof van jongeren. Met 'geloof' in relatie tot *youth worship* bedoelen we de mate waarin en de wijze waarop jongeren participeren in *youth worship* en de wijze waarop zij zich rituelen, symbolen en taalhandelingen die worden aangereikt toe-eigenen.

Participatie en toe-eigening liggen in elkaars verlengde; in beide begrippen gaat het om meedoen en engagement (Hoondert spreekt van 'buitenkant') en de toekenning van betekenissen (Hoondert: 'binnenkant').¹² Frijhoff spreekt over toe-eigening als het actieve proces van zingeving.¹³ Zo gaat het in ons onderzoek om de participatie aan en betrokkenheid in de liturgische *performance* en om de betekenissen die adolescenten daaraan toekennen. Zowel het fysieke aspect, als ook dat van de innerlijke betrokkenheid worden dus onderzocht.

Het zal blijken, dat participatie en toe-eigening door adolescenten dikwijls worden geformuleerd in relationele termen: de individuele of groepsgewijze participatie in de liturgische *performance* krijgt betekenis als interactie en communicatie met anderen en dikwijls, maar zeker niet altijd als interactie en communicatie met God. Voor een deel van de respondenten is de interactie tussen God en mens een discours waarin zij zich met meer of met minder gemak bewegen. Dit deel vinden we met name onder de zogenaamde evangelicale en orthodox-gereformeerde adolescenten. In een laatste fase van het beoogde onderzoek zullen wij de concepten 'participatie in' en 'toe-eigening van de liturgie' in gesprek brengen met gangbare theologische discourses ten aanzien van de interactie en communicatie tussen mensen onderling en tussen God en mens. We spreken over een interactie en communicatie tussen God en mens, en veronderstellen daarmee een intersubjectieve relatie.¹⁴ In de titel van ons onderzoek komt dit aspect naar voren in de notie *God Talk*. Dit begrip omvat verschillende discourses. Het wijst zowel op het intermenselijke discours als op het discours tussen God en mens, en op de relatie tussen beide discourses.

In de twee onderstaande paragrafen beschrijven we de volgende twee aspecten: a. de doelgroep en leeftijdsindeling en b. de lokalisering van *youth worship*.

3.1. Adolescenten: doelgroep en leeftijdsindeling

We hanteren in dit artikel de termen jongeren en adolescenten als synoniemen. De onderzoeksdoelgroep zijn adolescenten in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar. Deze indeling is op een aantal inzichten en praktijken gebaseerd.

Jongerenorganisaties maken vaak onderscheid tussen jongeren van ca. 12-15 jaar en jongeren van ca. 16-25 jaar. Maar ook andere indelingen worden ge-

¹² M. HOONDERT: *Om de parochie. Ritueel-muzikale bewegingen in de marge van de parochie* (Heeswijk 2006) 329-330.

¹³ W. FRIJHOFF: 'Toe-eigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving', in *Trajecta* 6,2 (1997) 99-118.

¹⁴ F.G. IMMINK: *In God geloven. Een praktisch-theologische reconstructie* (Zoetermeer 2003) 27-44.

maakt; activiteiten en materiaal voor jongeren vanaf 15 jaar of activiteiten waarin jongeren tot 17 mogen participeren zijn geen uitzondering. Met andere woorden, de grenzen zijn vloeïend. Leeftijdsaanwijzingen zijn slechts benaderingen. Er is een grote individuele variatie wanneer een bepaald aspect van de ontwikkeling in de adolescentie zich aandient.

De adolescentieleeftijd wordt vaak onderverdeeld in: de vroege adolescentie, waarin de psychosexuele ontwikkeling kenmerkend is en het proces van losmaking van de ouders op gang komt, de middenadolescentie, waarin experimenteren met diverse keuzemogelijkheden centraal staat, en de late adolescentie, waarin jongeren beginnen verplichtingen aan te gaan met betrekking tot maatschappelijke posities en persoonlijke relaties. Bij benadering wordt de vroege adolescentie tussen 10-13 jaar, de middenadolescentie tussen 14-18 jaar en de late adolescentie tussen 19-22 jaar geplaatst.¹⁵

Op grond van de *pilot* van het onderzoek *Geloven leren*¹⁶ concludeert Lanser-van der Velde dat een deel van de 14- en 15-jarige respondenten moeite had met het onder woorden brengen van hun ervaringen en meningen. Als mogelijke redenen noemt Lanser-van der Velde dat deze leeftijdsgroep weinig geoefend is in dergelijke gesprekken. Een andere mogelijke verklaring die ze noemt is dat het vermogen tot abstractie en reflectie nog te pril is in deze leeftijdsfase. Op grond van de godsdienstpedagogische inzichten dat er bij jongeren in de leeftijd van 14 en 15 jaar een breuk plaatsvindt in de geloofsoverdracht en dat jongeren op deze leeftijd niet meer vanzelfsprekend meedoen met kerkelijke activiteiten was de aanvankelijke onderzoeksvraag van Lanser gericht op wederkerig geloofsleren van 14- en 15-jarigen. Maar door de bevindingen uit de *pilot* zijn uiteindelijk 16- en 17-jarigen de onderzoeksdoelgroep geworden.¹⁷

Een duidelijke sociologische grens is het einde van de middelbare school. Deze verschilt voor jongeren, maar voor de meesten geldt dat ze met 18 jaar de middelbare school hebben verlaten. Samen met het feit dat een Nederlander met 18 jaar voor de wet volwassen wordt, lijkt dat een goede bovengrens van de onderzoeksdoelgroep. Maar ook deze grens benaderen we niet absoluut: in de praktijk bleken soms alleen 19-jarigen bereid te zijn aan het onderzoek mee te werken.

De gehanteerde indelingen in de praktijk, de inzichten van Lanser-van der Velde, de omschrijving van de middenadolescentie bij De Wit en de praktische uitvoerbaarheid van het onderzoek hebben gemaakt dat onze onderzoeksdoelgroep bestaat uit jongeren in de leeftijd van 15-19 jaar. Deze leeftijdsindeling is daarmee niet arbitrair, maar ook niet absoluut en onbetwist.

¹⁵ J. DE WIT et al.: *Psychologie van de adolescentie* (Baarn 2004, 2006, 2007) 12.

¹⁶ A.M. LANSER-VAN DER VELDE: *Geloven leren. Een theoretisch en empirisch onderzoek naar wederkerig geloofsleren* (Kampen 2000).

¹⁷ LANSER-VAN DER VELDE: *Geloven leren* 129.

3.2. De lokalisering van *youth worship*

Allereerst zijn lokale *youth worship services* in de PKN domein van onderzoek. Dit kan een *youth worship service* in één kerkelijke gemeente zijn, maar ook een bovenwijkse en een interkerkelijke jongerenviering in een bepaalde plaats. Daarnaast zijn ook *youth events* domein van onderzoek. Het gaat hierbij om translokale *events* die vaak georganiseerd zijn door christelijke (jongeren-)organisaties. In dit onderzoek beperken we ons tot regionale en nationale *events* als de EO-Jongeredag, het Flevo Festival, maar ook de JOP-*events* en de Kerstconferentie van de HGJB. Internationale *events* laten we in het empirische deel van het onderzoek buiten beschouwing.

Youth worship services en *youth events* zijn geen autonome grootheden. We spreken over *youth worship* als een netwerk waarin lokale *youth worship services* en bovenlokale *youth events* onlosmakelijk samenhangen. We vermoeden, mede op grond van de exploratieve fase, een samenhang tussen lokale en translokale *youth worship* en tussen schaalvergroting en schaalverkleining. Deze samenhang is kenmerkend voor een netwerkcultuur. Van Dijk beschrijft een netwerkcultuur als structuur van duale opposities, zoals centralisatie en decentralisatie, socialisatie en individualisatie, die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.¹⁸ Bij *youth worship* is schaalvergroting zichtbaar in uitgebreide netwerken als nationale *events*, maar ook in internationale *events* als Wereldjongerendagen en Taizé. Gelijktijdig bestaan er *small groups* die in een Taizé jongerenviering samenkomen. Enerzijds zijn er de grote festivals en *events*, anderzijds vormen zich in lokale gemeenten groepjes jongeren om daar naar toe te gaan en het later, al dan niet digitaal, te evalueren. De ervaring op een *youth event* resoneert mogelijk in een *youth worship service*: de herinnering aan een mooi lied op een *youth event* kan de beleving bepalen bij het zingen van datzelfde lied in een *youth worship service*. En in een Taizé *youth worship service* wordt het leesrooster van Taizé gebruikt, zodat wereldwijd dezelfde schriftlezing gelijktijdig centraal staat.

3.3. Differentiatie van *youth worship*

Op grond van de exploratie van het domein van *youth worship* concluderen we dat er een gedifferentieerde liturgische praxis is. Deze differentiatie betrekken we in het onderzoek door de polaire noties ‘categoriaal’ versus ‘integraal’, ‘*small group*’ versus ‘massaal’, ‘lokaal’ versus ‘translokaal’ in het onderzoek te integreren.

- a. We hanteren de polaire begrippen ‘categoriaal’ en ‘integraal’. Categoriale vieringen zijn vieringen voor, met en door jongeren. Onder integrale vieringen verstaan we vieringen voor, met en door de hele gemeenschap, maar met een focus op jongeren.

¹⁸ BARNARD: *Liturgie voorbij de Liturgische Beweging* 45-46; VAN DIJK: *The Network Society* 221-223.

- b. Tevens is er een kwantitatief kenmerk. In het kwantitatieve spectrum bevinden zich *small group* vieringen met circa 5 à 15 jongeren, *massa-events* als de EO-Jongerendag en alles er tussenin.
- c. Een derde kenmerk is de lokalisering. Lokale vieringen zijn vieringen op gemeenteniveau en onder translokale *events* verstaan we regionale en (inter)nationale *events*.

Op grond van het vooronderzoek concluderen we dat integrale vieringen hoofdzakelijk op lokaal niveau plaatsvinden. Categoriale *massa-events* zijn veelal translokaal. Ook op lokaal niveau komen we massale vieringen tegen, maar deze zijn vaak integraal van aard. Te denken valt aan een jeugddienst van de Gereformeerde Bond met 400 mensen. *Small group* vieringen treffen we hoofdzakelijk op lokaal niveau aan. Een massale integrale jongerenviering met regionale functie beschouwen we als lokaal indien deze vanuit één gemeente wordt georganiseerd. De vieringen bevinden zich ergens tussen of op de genoemde polaire begrippen.

3.4. Hypotheses

We onderscheiden deze drie kenmerken van doelgroep, kwantiteit en lokalisering, omdat we vermoeden dat deze van invloed zijn op de antwoorden op de onderzoeksvragen. Als hypothesen formuleren we:

- Adolescenten geven impliciet of expliciet bij massaliteit een andere betekenis aan gemeenschap dan bij *small groups*. De kick van het grote aantal en de intimiteit van de kleine groep beïnvloeden hoe gemeenschap ervaren wordt;
- kwantiteit is van invloed op geloofservaringen in *youth worship*. Een stil gebed in een ‘bomvolle kerk’ wordt als ‘fijn’ ervaren, juist omdat die kerk zo vol is. En een ‘kaarsjesgebed’ in de kleine kring wordt positief gewaardeerd, omdat men een eigen inbreng kan hebben en met elkaar kan meeleven. Zowel in *massa-events* als in *small groups* laat de verhouding tussen de groep en het individu zich omschrijven in een duale structuur van groepsgewijze participatie op een individuele manier;¹⁹
- massaliteit betekent vaak toegang tot meer en andere middelen; dit is van invloed op de rituelen, symbolen en taalhandelingen in *youth worship* en de wijze waarop jongeren daarin participeren. Popartiesten op de EO-Jongerendag of de jongerenband uit de plaatselijke gemeente hebben hun eigen kwaliteiten in *youth worship*;
- translokale interkerkelijke ontmoetingen zijn van invloed op de betekenissen die jongeren aan gemeenschap geven en op de wijze waarop zij dit verwoorden in termen van geloof. Inherent aan het ontmoeten van andere christenen met een andere kerkelijke of geloofsachtergrond is enerzijds de ervaring van pluraliteit en anderzijds die van onderlinge herkenning. Deze ervaring

¹⁹ BARNARD: *Liturgie voorbij de Liturgische Beweging* 72.

- van pluraliteit en herkenning beïnvloedt de wijze waarop gemeenschap ervaren wordt en geeft mogelijk nieuwe inzichten;
- participatie van volwassenen in *youth worship services* is van invloed op het rituele kader van en de *performances* in de *youth worship services*.

Kees: ik vond het wel goed dat er ook nog een psalm tussen zat. Daarmee deden we de ouderen denk ik ook nog wel plezier. *Joost*: van mij had die er wel uitgemogen. ik vond hem er niet echt bij passen, eerst doe je het vrolijke en dan kom je in één keer met het langdradige en zelfde. Ik vind de opwekkingsliederen veel beter.²⁰

4. Exploratief onderzoek

In deze paragraaf beschrijven we kort enkele resultaten van het zojuist afgesloten exploratieve onderzoek waaraan we al enkele malen refereerden. *Youth worship* is vanuit een cultureel-empirisch en theologisch perspectief onderzocht. Dit betekent dat liturgische aspecten in *youth worship* worden opgevat als christelijke rituelen, symbolen en taalhandelingen. Met liturgie bedoelen we met andere woorden de ritueel-liturgische praxis. Theologisch gesproken veronderstellen we dat op deze wijze van ritueel-liturgische praxis de communicatie tussen God en mens gestalte krijgt. Met andere woorden: het theologisch perspectief is geïncorporeerd in het antropologisch perspectief; geloofsovertuigingen en twijfels zijn *staged, performed* of *dargestelt* in *worship performances*, in de wijze waarop participanten in vieringen handelen en zich de liturgie toe-eigenen. *Faith is embodied and appropriated liturgy*.

4.1. Relevante liturgische aspecten

In het vooronderzoek is de vraag gesteld naar wat relevant is in *youth worship* vanuit het perspectief van adolescenten. Het exploratieve vooronderzoek had hoofdzakelijk lokale vieringen in de PKN tot object, hoewel een tweetal *youth events* in een later stadium verkennend is geëxploreerd. Op basis van het actorperspectief van adolescenten hebben we een aantal voor hen relevante liturgische aspecten onderscheiden die in het onderzoek *God Talk between Beat and Silence* verder onderzocht zullen worden. In het kort bespreken we enkele noties, waar we later uitvoeriger op ingaan.

De voor jongeren relevante aspecten die uit het vooronderzoek naar voren kwamen, zijn:

- a. Praise and Worship en bidden;
- b. geloof delen en leren over geloof;
- c. amusement en *fun*.

²⁰ Interview *youth worship services* 13-01-08, twee mannelijke respondenten van 16, respect. 15 jaar.

Deze aspecten zijn niet gelijksoortig: a. heeft betrekking op concrete liturgische elementen, namelijk zingen en bidden; b. heeft meer betrekking op het dialogische karakter van *youth worship* en op lerende aspecten daarin; c. amusement/*fun* heeft betrekking op een specifieke modus waarin één en ander zich voltrekt en die voor adolescenten met geloof verbonden is: geloofspret.

Voordat we deze aspecten bespreken, thematiseren we in aansluiting bij Sample, Scharnberg en Ziebertz de ervaringsdimensie van deze aspecten, omdat in de resultaten van het vooronderzoek deze in alle drie de relevante aspecten een rol speelt, zoals we zullen aantonen.

In aansluiting bij de verschillende kwaliteiten van *spectacles*, die Sample samenvat als the *dynamics of flow* of *moving gestalt*,²¹ spreekt Sample over *worship as experience*. Kenmerkend voor betekenissen in het elektronische tijdperk is dat het gaat om *meaning in experience*, in tegenstelling tot *meaning in words*, dat kenmerkend is voor het vóór-elektronische tijdperk. *Meaning in experience* wil zeggen dat de betekenis emotief van aard is en niet discursief, in *embodiment* (belichaming) en niet in de uitleg (de leer) ligt, in het niet-rationele ligt in plaats van het rationele, op het experiëntele en niet op het analytische vlak, in een subjectieve en niet in een te verifiëren waarheid, in het impliciete zoeken en niet in de expliciete exploratie.²²

Op grond van de reflectie op *youth worship* door de respondenten concluderen we dat er (impliciete) betekenissen zijn in de ervaring; in dat wat geleefd, gedaan en beleefd wordt, in dat wat interactief gedeeld wordt. Deze betekenissen zijn niet discursief van aard. Uit ons onderzoek blijkt evenwel dat in en aan woorden en aan uitleg ook betekenis wordt gegeven. Dit zullen we onder ‘geloof delen’ en ‘leren over geloof’ uitwerken. Van de onderscheiden relevante liturgische aspecten tonen we in het onderstaande aan waarin vanuit het actorperspectief de relevantie ligt.

4.2. *Praise and Worship*

In *youth worship* is in het algemeen veel aandacht voor muziek. Het meest voorkomend is *praise and worship* muziek: opwekking, gospel, Hillsong muziek uit Australië.²³ Daarnaast zijn er vieringen waarin muziek van Taizé centraal staat. In categoriale *small groups* in dit onderzoek klinkt er muziek om naar te luisteren: van Taizé tot seculiere popsongs. Deze muziek wordt functioneel ingezet,

²¹ SAMPLE: *The spectacle of worship* 111-112.

²² SAMPLE: *The spectacle of worship* 76-86.

²³ www.hillsong.com/music (geraadpleegd 25-06-08). Hillsong is een kerk in Sydney, maar Hillsong verwijst ook naar Hillsong TV en Hillsong Music. Hillsong bereikt veel mensen door de vele en omvangrijke activiteiten en een multimediale aanpak: Hillsong TV dat in meer dan 160 landen wordt uitgezonden, conferenties en *events*, onderwijs, ontwikkelen van muziek, een omvangrijke en levendige website. Door de multimediale en digitale aanpak heeft Hillsong Music wijdverspreid bekendheid gekregen en wordt hun repertoire ook in *youth worship services* in Nederland gezongen.

waarbij het zich niet tot functie beperkt: de luistermuziek schept een verstillde sfeer of biedt een opstap tot een gesprek. Het gaat niet zozeer om het samen zingen tot en over God. We spitsen ons betoog nu toe op *Praise and Worship*, omdat dit door veel respondenten uit vieringen waarin *Praise and Worship* aanwezig was, als relevant werd beschouwd.

Praise-liederen zijn te onderscheiden van aanbiddingsliederen, maar adolescenten maken in hun reflectie op de muziek dat onderscheid niet. Daarom spreken we over deze *Praise and Worship* als één categorie. We onderscheiden in aansluiting bij de waardering van de respondenten een aantal kenmerken van *Praise and Worship*.

- Tempo en vrolijkheid: het zingen in snelle tempi, het ritme, de vrolijkheid en kleur die *Praise and Worship* muziek aan *youth worship* geeft, wordt door adolescenten als relevant ervaren;
- doen en beleven: in woorden, maar meer nog in melodie en ritme geeft de muziek jongeren ruimte om zich uit te drukken, om uitdrukking te geven aan hun gevoel, om te bewegen, om, zoals zij zeggen, ‘God te ervaren’;
- woorden: *Praise and Worship* worden primair gewaardeerd om de vrolijkheid en de muzikale beleving en niet primair om de woorden.

Emke: Ik vond ‘God is an awesome God’ wel leuk om mee te zingen. *Interviewer*: Waarom? *Eva*: omdat het Engels is, van Nederlands snap je te veel. *Esther*: Bij het Engelse liedje let je meer op de melodie en word je niet zo door de tekst afgeleid. *Emke*: Het klinkt groter. *Interviewer*: Waarom? *Emke*: Ja, voelt zo. Heer of *God* [in het Engels] klinkt toch anders.²⁴

- Muziek biedt ruimte om ‘voorbij de woorden’ te beleven en te ontmoeten.²⁵ Deze beleving voorbij de woorden betekent niet dat woorden er niet toe doen, maar woorden zijn kennelijk niet de meest bepalende factor in *Praise and Worship*. Het bovenstaande citaat laat zien dat bij woorden ook van belang kan zijn, hoe ze klinken, in die zin dat klank prevaleert over semantiek;
- authenticiteit: als respondenten wijzen op de woorden en erop reflecteren, dan valt op dat het vaak gaat om authenticiteit. Soms geven zij het oordeel ‘overdreven tekst’, een andere keer brengt de tekst precies hun relatie met God onder woorden en spreekt de tekst daarom aan;²⁶
- gemeenschap: *Praise and Worship* beleef je samen, doe je samen. De expressie van anderen is stimulerend om zelf ook mee te doen en te beleven;
- gerichtheid en concentratie: de expressie in *Praise and Worship* is zowel gericht op elkaar als op God. *Praise and Worship* heeft voor veel adolescenten

²⁴ Interview *youth worship service* 08-02-07, mannelijke en twee vrouwelijke respondenten van 15 jaar.

²⁵ B. DE BAKKER: ‘Schuilen in je soundtrack’, in T. ZONDERVAN (red.): *Bricolage en bezieling* (Averbode 2008) 72-73.

²⁶ Interview *youth worship service* 04-11-07, mannelijke en vrouwelijke respondent van 16 jaar.

duidelijk met God en Jezus te maken. De toevoeging God (of Jezus) bij aanbidden wordt door respondenten meerdere keren benadrukt.

Op de vraag wat we hebben gedaan antwoordt Theo ‘in deze dienst gewoon God aanbeden met zang’.²⁷ En een jongere op de EO-Jongerendag zegt: ‘Het is gewoon relaxed met vrienden Jezus te kunnen aanbidden.’²⁸

In gedachten en door te zingen richten jongeren zich tot God. Concentratie is daarbij belangrijk. Niet iedereen vindt het prijzen van God in *youth worship* belangrijk. Daan geeft aan ‘niet te komen voor een stevige praise van God of zo’.²⁹

4.3. Bidden

In *youth worship* zijn verschillende vormen van bidden waar te nemen: een kringgebed, een gebed met kaarsjes, voorbeden door predikanten en/of gemeenteleden, stil gebed, het onzevader, etcetera. We onderscheiden vanuit het actorperspectief een aantal kenmerken van bidden.

- Concentratie: bidden wordt als relevant beschouwd als het een concentratiepunt in *youth worship* is. Belangrijke sleutels voor de concentratie lijken:
 - lange stiltes;
 - ruimte voor eigen inbreng;
 - concrete gebedspunten.
- Deze aspecten verhogen de participatie bij het bidden. Gebeden die hetzelfde klinken als de preek en door dezelfde spreker worden uitgesproken, bieden nauwelijks een concentratiepunt: ‘automatisch sluit je je ogen, ik weet eigenlijk niet waar het over ging, ik zat nog zo vol van de preek’.³⁰
- Gemeenschap: een belangrijk proces bij bidden voor jongeren is herkend en erkend worden door de gemeenschap: anderen denken aan jou in het gebed, jouw problemen worden benoemd. Maar het gebed biedt jongeren soms ook ruimte om zelf een daad voor een ander of voor zichzelf te doen: je kunt een kaarsje aansteken voor een zieke vriend of voor je examens.

Interviewer: waar was jij het meest bij betrokken? *Betty:* nou, ik denk, eh, de gebeden van Barend. (...) De tweede kaars had hij er voor mij tussen gedaan. (...) de moeder van mijn vriendin heeft een beroerte gehad en zij geloven zelf niet in God en ik wel, dus ik vroeg of Barend het wilde doen. En ik weet dat hij het wilde doen. En ik vind het fijn dat ik dat hier ... ik bedoel, bij een andere kerk zou ik dat niet zo snel doen, ik ken Barend gewoon goed en ik weet dat ik dat gewoon kan zeggen. Ik

²⁷ Interview *youth worship service* 04-03-07, mannelijke respondent van 17 jaar.

²⁸ Interview *youth event* EO-Jongerendag 09-06-07, mannelijke respondent van 14 jaar.

²⁹ Interview *youth worship service* 28-01-07, mannelijke respondent van 20 jaar.

³⁰ Interview *youth worship service* 15-04-07, vrouwelijke respondent van 16 jaar.

vind dat Barend altijd mooi bidt, mooie dingen zegt, daar ben ik dus meestal wel van, maar ik vond het extra mooi dat Barend het er voor mij tussen heeft gezet.³¹

- Ontlastend: de voorbeden worden als meest relevant beschouwd, met name die voorbeden die betrekking hebben op de jongeren zelf of iemand uit hun omgeving. Het gebed geeft jongeren de mogelijkheid om problemen een plek te geven en spanningen van zich af te zetten. Post spreekt over de ontlastende functie van rituelen: ze helpen ons gevoelens en emoties te kanaliseren.³²
- Gerichtheid: bidden is gericht tot God of tot jezelf. Bidden als een handeling die gericht is tot God wordt door respondenten vaak gethematiserd, soms ook in de ontkennde zin. Hier volgen enkele citaten om te tonen hoe jongeren daarover spreken.

Erik: In de Bijbel heb je het eigenlijk over God en als je zingt of bidt doe je dat eigenlijk ook wel voor God. Zo was hij er voor mij in ieder geval.³³

Wilfred: (...) Tot God richten doe je als je bidt of zo. En in de dienst ben ik meer bezig met hoe kan ik me tot God richten en hoe richt God zich tot mij. *Interviewer:* Werkelijk tot God richten zit daar minder in, bedoel je dat? *Wilfred:* Ja, dat is denk ik dat je echt bewust bezig bent iets tot God te vertellen of zo. Bijvoorbeeld bij bidden of tijdens zingen als je daar heel bewust bij nadent.³⁴

Wouter: Ik ga hierheen [=jongerenvereniging], ik vind het allemaal wel leuk en gezellig, maar of ik echt geloof is bij mij een open plek. *Interviewer:* Wat bedoel je met echt geloven? *Wouter:* Ja, geloven of er echt iets is. Dus als je gaat bidden, dat je echt bidt tot God. Ik bid dan, maar ik zeg niet dat ik tot God bid of Jezus, of weet ik veel wat, ik praat gewoon in mezelf eigenlijk.³⁵

Door sommige respondenten wordt het adres van het gebed omschreven als de 'bidder zelf' en staat God meer op afstand of is afwezig. Hier heeft bidden primair een meditatieve functie.

4.4. Geloof delen

Gesprekken, discussies en debat over een thema zijn belangrijke elementen in *youth worship*. Deze creëren ruimte voor ervaringen van pluraliteit in geloof, en juist pluraliteit blijkt leermomenten te bieden. Homogeniteit in *youth worship* is dus geen vereiste. Wel zoeken adolescenten ook herkenning bij elkaar en vinden ze het 'fijn om mensen te ontmoeten die op dit gebied een beetje hetzelfde

³¹ Interview *youth worship service* 11-02-07, vrouwelijke respondent van 17 jaar.

³² M. BARNARD & P. POST (red.): *Ritueel Bestek. Antropologische kernwoorden van de liturgie* (Zoetermeer 2001) 37.

³³ Interview *youth worship service* 08-02-07, mannelijke respondent van 15 jaar.

³⁴ Interview *youth worship service* 04-11-07, mannelijke respondent van 16 jaar.

³⁵ Interview *youth worship service* 02-12-07, mannelijke respondent van 17 jaar.

denken'.³⁶ Adolescenten vinden elkaar in de *scene* van *youth worship* op grond van hun gemeenschappelijke interesse.

'Geloof delen' heeft een kwantitatief en een kwalitatief aspect. De ervaring dat de gemeenschap van gelovigen groter is dan jij alleen is wezenlijk voor *youth worship*; 'wat ik dan gaaf vind, is dat ik niet de enige jongen ben die er zit en met die thema's bezig is'.³⁷ Dat je elkaar inhoudelijk ontmoet en van elkaar leert is eveneens wezenlijk voor *youth worship*.

Het aspect 'geloof delen' plaatsen we in een discussie over rituelen in de laatmoderniteit en in een discussie over de sociaal cognitieve ontwikkeling van adolescenten. In de laatmoderniteit zijn 'proces' en 'workshop' wezenlijke aspecten van rituelen, zoals *performance* en *art* (als eindproduct) dat zijn in de moderniteit, aldus Grimes.³⁸ In *youth worship services* nemen we groepswork, discussies en een hoge mate van eigen inbreng waar. Dit vindt niet altijd in de *youth worship services* zelf plaats, maar eventueel ook in relatie tot de *youth worship services*, bijvoorbeeld door een preekbespreking na de dienst. *Art* in de zin van een eindproduct ontbreekt niet, maar voor zover dit aanwezig is, bijvoorbeeld in de vorm van een luisterlied of een schilderij, heeft dit de functie van een object dat met elkaar besproken wordt.

Aandacht voor gesprekken, discussies en debatten bezien we, zoals gezegd, ook in het licht van sociaal-cognitieve ontwikkeling. Selman geeft aan dat adolescenten, in tegenstelling tot kinderen, beschikken over de cognitieve vaardigheden om na te denken over zichzelf, de ander en de relatie tussen hen beiden en dat adolescenten vanaf de vroege adolescentie steeds meer hun eigen standpunten ter discussie kunnen stellen in de ontmoeting met een ander en dat ze standpunten vanuit een derde, neutrale persoon kunnen bezien. Gedurende de adolescentieperiode wordt een maatschappelijk-symbolisch perspectief ontwikkeld en een besef van de relativiteit van de standpunten die mensen innemen.³⁹ In het verlengde hiervan verstaan we ook de populariteit van debat en discussies onder jongeren. Bovendien vindt bij debat een combinatie van daden en woorden, het handelende en het verbale, plaats,⁴⁰ die we als convergerende lijnen, in de trant van Sample, willen duiden.

We concluderen dat 'geloof delen' enerzijds aansluit bij kwaliteiten van rituelen in de laatmoderniteit en anderzijds bij nieuwe vaardigheden waarover adolescenten in hun sociaal-cognitieve ontwikkeling in toenemende mate beschikken.

³⁶ Interview *youth worship service* 08-02-07, vrouwelijke respondent van 15 jaar.

³⁷ Interview *youth worship service* 15-04-07, mannelijke respondent van 19 jaar.

³⁸ R. GRIMES: *Ritual Criticism. Case studies in its practice, essays on its theory* (Columbia 1990) 24.

³⁹ R.L. SELMAN: *The growth of interpersonal understanding. Development and clinical analyses* (New York 1980) 35-40; DE WIT: *Psychologie van de adolescentie* 53-54, 95.

⁴⁰ G.A. FINE: *Gifted Tongues. High School Debate and Adolescent Culture* (Princeton 2001).

4.5. Leren over geloof

Respondenten beoordeelden *youth worship services* in belangrijke mate naar het leerproces en leerrendement: nadenken, kennis opdoen, nieuwe perspectieven ontwikkelen, bewust worden. Deze cognitieve aspecten zijn relevant voor *youth worship*. De meest genoemde leerplekken zijn ‘preek’ en ‘gesprek’, waarop in verschillende *youth worship services* verschillende accenten worden gelegd. Het onderwerp ‘gesprek’ hebben we reeds onder ‘geloof delen’ besproken. Hier vragen we aandacht voor de preek of uitleg. Een relevante preek is voor jongeren een preek waarin iets nieuws te horen is, waarin een oud verhaal naar deze tijd wordt vertaald, waarin praktische leerpunten en prikkelende voorbeelden zitten en waarin een eigentijds onderwerp wordt gethematiseerd. De *youth worship services* uit het onderzoek zijn gesitueerd in de PKN. Welke betekenissen aan preek en uitleg worden gegeven, hangt deels samen met de liturgische traditie die kenmerkend is voor de gemeente. De plaats van de preek in de liturgie wordt ook bepaald door het categoriale of integrale karakter van de *youth worship*. De preek in *youth worship* wordt permanent *re-invented*,⁴¹ dat wil zeggen dat de preek, de uitleg of het ‘praatje’ wordt aangepast aan de situatie, er is sprake van recontextualisering. Een preek komen we in verschillende vormen tegen: onder meer een soort lezing waarin voorbeelden bij het thema worden uitgewerkt, een uitleg bij stellingen uit een ‘Lagerhuis’ debat, een preek waarin met sketches en beelden uitleg wordt gegeven. Ook de naamgeving ‘uitleg’ en ‘praatje’ wijzen op *re-invention*.

We onderscheiden vanuit het actorperspectief verschillende leerrendementen.

- In *youth worship* wordt geleerd hoe God is en vooral dat God er voor jou is en naar jou toekomt en allerlei varianten hierop. Een enkeling wijst op de Bijbel als Gods Woord of de preek waarin God zelf spreekt;
- er wordt geleerd over hoe je gelooft/moet geloven en een keuze voor God maakt;
- er wordt geleerd over hoe je geloof in je leven kunt toepassen. Het gaat om het leren van ‘feiten’ uit de Bijbel of van een thema, om leren over God en geloven, en om leren over hoe je geloof in je eigen dagelijkse leven toepast. Het ontdekken van nieuwe perspectieven en verschaffen van nieuwe kennis betekent voor adolescenten ook versterking en bemoediging in het geloof.

Sample spreekt over de ervaringsdimensie en *meaning in experience*. Zoals aange-toond speelt de ervaringsdimensie in *youth worship* een belangrijke rol, maar deze ervaringsdimensie sluit de relevantie van het opdoen en gebruiken van nieuwe (bijbel-)kennis en *meaning in words* in *youth worship* niet uit. Het volgende citaat laat zien hoe ook het gesproken woord jongeren kan raken.

⁴¹ M. HOONDERT: *Om de Parochie* 352.

Gijsbert: (het) was meer de preek dat met mijn geloof te maken had. (...) nou bijvoorbeeld wat ik heel mooi vond was dat als je stevig in je schoenen staat dat God je zal zegenen. Dat raakte mij.⁴²

De volgende citaten laten zien dat nieuwe kennis door jongeren relevant wordt gevonden.

Lianne: Ja, wat gezegd werd vond ik in zekere zin vanzelfsprekend. Ik vond dat je het ook van de andere kant kon bekijken. Ik vond het een beetje eenzijdig. Ik heb al best wel vaak over dit soort dingen nagedacht. Dus het was niet echt iets nieuws voor me. Niet dat ze niet een goed verhaal hadden, maar het was niet echt iets nieuws.⁴³

Interviewer: Heb je wat aan deze viering gehad? *Brenda:* Ja, ik weet wat meer over de Bijbel en het geloof.⁴⁴

4.6. Amusement, *fun*

Een derde aspect dat in de exploratieve fase naar voren kwam, is amusement en *fun*. Humoristische acties, ludieke filmpjes, toneel en cabaret komen veel voor in de *youth worship* en worden door jongeren, mits de kwaliteit goed is, positief gewaardeerd.

Nelie: ik vond het een leuke manier van dienst. Met theater en dans en zo. En ik kan ook beter opletten. Zo'n korte uitleg en dan ook afwisseling en zo. Want bij zo'n lange preek ga ik snel ergens anders aan denken. (...) *Lianne:* ik heb genoten van de viering, maar dat was meer het toneelspel. Hier [= het genieten] heb ik niet echt diepere gedachten achter.

Interviewer: Wat blijft je bij van deze dienst? *Karel:* dat ze met vuur gingen spelen in de kerk. *Carla:* ja, was leuk hoe hij dat deed, hoe hij het probeerde uit te leggen. Trekt toch meer aan dan de gewone preek waar hij niets bij laat zien.⁴⁵

Toneelstukjes, visuele voorbeelden en filmpjes zijn niet alleen leuk en prikkelend, ze bieden ook een narratief, leggen uit en laten een (nieuw) perspectief zien. Jongeren kunnen zich herkennen in en leren van wat wordt uitgebeeld en opgevoerd. *Fun* heeft voor jongeren echter niet alleen betrekking op wat geconsumeerd wordt aan toneel en cabaret, maar ook op bewegen op vrolijke muziek en op leuke onderlinge ontmoetingen. *Fun* is een belangrijk criterium voor jongeren om *youth worship* te beoordelen, zo is in de exploratieve fase van ons onderzoek gebleken.

Frith, rockcriticus en socioloog, onderscheidt drie esthetische criteria om over schoonheid te spreken: a. ernst en kwaliteit, b. plezier, *fun* en amusement en c.

⁴² Interview *youth worship service* 04-03-07, mannelijke respondent van 18 jaar.

⁴³ Interview *youth worship service* 04-11-07, vrouwelijke respondent van 16 jaar.

⁴⁴ Interview *youth worship service* 11-02-07, vrouwelijke respondent van 16 jaar.

⁴⁵ Interview *youth worship service* 04-11-07, respondenten van 15 respect. 16 jaar.

authenticiteit.⁴⁶ Uit de exploratieve fase blijkt dat veel jongeren het esthetische criterium van ‘plezier, *fun* en amusement’ hanteren in hun beoordeling van *youth worship*: het was ‘gezellig en leuk’ of juist niet. Dit sluit de beide andere criteria niet uit.

In het onderzoek *Making Sense of Generation Y: The World View of 15- to 25-year-olds*⁴⁷ wordt gesproken over *happy midi-narratives*. In plaats van de grote verhalen gaat het om midi-verhalen die gericht zijn op de nabije toekomst en *selfcentered* zijn. De verhalen heten *happy*, omdat Generatie Y – of, iets later, Generatie Einstein⁴⁸, zoals de postmoderne generatie die is opgegroeid in een digitale informatiemaatschappij wordt genoemd – zorgelozer zou zijn dan Generatie X, die is opgegroeid op het snijvlak van moderniteit naar laatmoderniteit. Generatie Y gaat ervan uit dat het hoofddoel in het leven erin bestaat gelukkig te zijn. Creatieve consumptie van middelen van de populaire cultuur helpt geluk te realiseren. Godsdienstwetenschapper De Bakker vraagt zich af of *happy-midi-narratives* niet een gedeelde overtuiging van een maatschappij vertolkt in plaats van dat het een kenmerk van een specifieke groep is.⁴⁹ Maar hij laat *happy-midi-narratives* wel staan als duiding van de belevingswerelden van jongeren. Verbinden we *happy-midi-narratives* met het aspect van *fun* in *youth worship* dan kunnen we hypothetisch formuleren dat het aspect ‘plezier, *fun* en amusement’ in *youth worship* voor jongeren relevant is, omdat hierin hun belevingswereld duidelijk naar voren komt. Post spreekt over de recreatieve functie van ritueel: ritueel is verbonden met een andere tijd, echte vrije tijd, met feest.⁵⁰ ‘Echte vrije tijd’ die jongeren waarderen, heeft aspecten van ‘plezier, *fun*, amusement’ en deze modus wordt zichtbaar in de rituelen in *youth worship*.

Sample sluit met zijn kwaliteit van esthetisch kennen (*multisensory* en *embodied knowing*) in *spectacles* aan bij de eerder genoemde Frith, die aangeeft dat dit esthetisch kennen verband houdt met het vormen van identiteit.⁵¹ Frith spreekt voornamelijk over de betekenis van muziek, maar Sample verbreedt dit naar visualisatie: visualisatie creëert betekenis en is een *basic ritual* waaraan mensen hun identiteit ontlenen. In het onderzoek *God Talk between Beat and Silence* zal verder onderzocht worden wat de betekenis van de modus, zoals we het voorlopig noemen, van ‘plezier, *fun* en amusement’ is in *youth worship* in relatie tot

⁴⁶ Geciteerd door DE BAKKER: ‘Schuilen in je soundtrack’ 68.

⁴⁷ S. SAVAGE et al.: *Making Sense of Generation Y. The World View of 15- to 25-year-olds* (London 2006). Generatie Y (de naam is ontleend aan ‘Generatie X’, de gebruikelijke benaming van de generatie na de babyboomers, geboren tussen ca. 1965 en 1982. Generatie Y volgt op Generatie X) is de generatie geboren tussen ca. 1978-’80 en 1994.

⁴⁸ I. GROEN & J. BOSCHMA: *Generatie Einstein. Slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw* (z.p. 2006). ‘Generatie Einstein’ is de generatie geboren na ca. 1988.

⁴⁹ DE BAKKER: ‘Schuilen in je soundtrack’ 63.

⁵⁰ M. BARNARD & P. POST: *Ritueel bestek* 37.

⁵¹ SAMPLE: *The spectacle of worship* 83-84; S. FRITH: *Performing Rites. On the Value of Popular Music* (Cambridge 1996) 275.

geloof van adolescenten; met andere woorden wat betekent ‘geloofspret’ voor participatie in en toe-eigening van liturgie? Dus hoe en in hoeverre is ‘plezier, *fun* en amusement’ van invloed op het vormen van de geloofsidentiteit van jongeren?

5. Onderzoekdoelen

Met dit onderzoek *God Talk between Beat and Silence* willen we een bijdrage leveren aan de kerkelijke praktijk en aan de wetenschap. We hebben de volgende doelen voor ogen:

- beschrijven van de specifieke kenmerken van *youth worship* (*Praise and Worship* en bidden; geloof delen en leren over geloof; amusement en *fun*) in relatie tot de participatie erin en toe-eigening ervan door adolescenten;
- het in gesprek brengen van deze participatie en toe-eigening, en de duiding daarvan door de respondenten als interactie en communicatie met anderen en met God, met gangbare theologische discoursen;
- meer inzicht verkrijgen in het netwerk van *youth worship* waarin jongeren participeren en waarin hun geloofservaringen gestalte krijgen (op grond van de explorerende fase veronderstellen we immers dwarsverbanden tussen lokale vieringen en translokale vieringen);
- een bijdrage leveren aan het liturgiewetenschappelijke debat en in het bijzonder aan de betekenis van de theologie daarin;
- een bijdrage te leveren aan de cultureel-empirische benadering van liturgie en in het bijzonder *youth worship*;
- aanbevelingen aan kerken te doen met betrekking tot de vraag hoe adequate *worship* ontwikkeld kan worden waarin geloof van adolescenten wordt gestimuleerd en verdiept.

6. Onderzoeksvragen

Voor het vervolgonderzoek *God Talk between Beat and Silence* formuleren we de volgende onderzoeksvraag:

Hoe participeren adolescenten in *youth worship*, welke voor hen relevante liturgische aspecten in *youth worship* eigenen ze zich op welke wijze toe, en hoe kan dit theologisch worden gewaardeerd?

Deelvragen hierbij zijn:

- Welke liturgische aspecten van categoriale en integrale *youth worship* zijn relevant voor adolescenten?

- Hoe beschrijven respondenten de betekenissen van relevante liturgische aspecten in verschillende *youth worship* vormen (categoriaal vs. integraal, *small group* vs. massaal, lokaal vs. translokaal)?
- Hoe participeren adolescenten in het netwerk van *youth worship* (*youth worship services* en *youth events*) en van welke betekenis is dit netwerk voor de toe-eigening van *youth worship*?
- Hoe kunnen participatie en toe-eigening, en de betekenis die respondenten daaraan toekennen, in termen van gangbare theologische discoursen worden gewaardeerd?

In het vooronderzoek, waarin hoofdzakelijk aandacht was voor *youth worship services*, is een eerste antwoord geformuleerd op de eerste twee deelvragen; hiervan is onder punt 4 verslag gedaan. De voor jongeren relevante aspecten *Praise and Worship*, bidden, ‘geloof delen’, ‘leren over geloof’ en amusement en *fun* zijn in het kort besproken, evenals de ervaringsdimensie die in deze aspecten cruciaal is. Het onderzoek *God Talk between Beat and Silence* beoogt verdieping van deze antwoorden en verbreding naar het gehele netwerk van *youth worship*.

7. Methode en inbedding van het onderzoek

Omdat we geïnteresseerd zijn hoe jongeren in *youth worship* participeren en zich die toe-eigenen, zoeken we primair naar het actorperspectief van adolescenten in *youth worship*. Het handelingsperspectief van onderop staat centraal ofwel het handelen van en het proces van betekenisgeving door adolescenten. Daarom is het onderzoek kwalitatief van karakter. Daarbij maken we gebruik van etnografisch veldwerk en van de gefundeerde theoriebenadering zoals Wester en Maso die hebben ontwikkeld.⁵²

Omdat het onderzoek zich op de grens van meerdere disciplines beweegt, zoekt het aansluiting bij de op zichzelf al multidisciplinaire platforms van de *Ritual Studies* en *Liturgical Studies*, maar ook bij de zich ontwikkelende nieuwe theologische discipline van *Youth Ministry*. Deze verschillende disciplines zullen ook in de begeleidingsgroep voor het kwalitatieve onderzoek naar *youth worship* tot uitdrukking komen.

Het onderzoek zal worden uitgevoerd aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU), vestiging Utrecht, in het kader van het Onderzoekscentrum voor Jeugd, Kerk en Cultuur (OJKC).⁵³

⁵² F. WESTER: *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (Muiderberg 1987); F. WESTER & V. PETERS: *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures* (Bussum 2004); I. MASO: *Kwalitatief onderzoek* (Meppel 1987).

⁵³ www.pthu.nl/ojkc.

Summary

Youth Worship in local and (inter)national settings, with small groups and in mass events, in categorical and integral (i.e.= including adults) settings, shows a variety of musical styles (Praise and Worship, Taizé), rituals and speech acts (burning of candles, prayers, dancing, discussing, music, silence). This worship is being investigated in a PhD-project at the Research Centre for Youth, Church and Culture (OJKC) of the Protestant Theological University in Utrecht, the Netherlands.

The focus of the research is the participation in and appropriation of specific liturgical aspects (Praise and Worship and prayer, sharing of and learning about faith, entertainment and fun). Participation and appropriation will be used in the sense of modern cultural and ritual studies (De Certeau, Frijhoff and others) as a process of choosing, shifting, selecting, bending, adjusting, agreeing, rejecting etc. of presented meanings and acts. The actor perspective dominates the research. The researchers aim to get a better understanding of the network structure of youth worship in which adolescents participate in terms of location, size and participators. One of the results of a pilot study was the insight that adolescents often explain their participation and appropriation in terms of communication with others and with God. This aspect, together with other aspects of the appropriation and participation processes, will be discussed in relation to current theological discourses. The research is situated at the crossing of Liturgical and Ritual Studies and Youth Ministry. Apart from serving modern liturgical and youth ministry research, the project aims to serve the church in its search for adequate youth worship.

Drs. Ronelle Sonnenberg is junior onderzoeker aan de Protestantse Theologische Universiteit (locatie Utrecht) en coördinator van het Onderzoekscentrum Jeugd, Kerk en Cultuur aan die universiteit.

Email: pmsonnenberg@pthu.nl

Prof.dr Marcel Barnard is hoogleraar liturgiewetenschap aan de Protestantse Theologische Universiteit en aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Email: mbarnard@pthu.nl

